

Yordam Kitap

100 YIL SONRA TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Hazırlayan
GÖKHAN ATILGAN

Yordam Kitap

Yordam Kitap: 453 • 100 Yıl Sonra Türkiye Cumhuriyeti • Hazırlayan: Gökhan Atılğan
ISBN 978-605-172-662-5 • *Düzeltilme*: Didem Gerçek • *Kapak ve İç Tasarım*: Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım*: Nisan 2024
© Yordam Kitap, 2024

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

100 YIL SONRA
TÜRKİYE CUMHURİYETİ

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ / <i>Gökhan Atılğan</i>	9
CUMHURİYETİN KRİZİNİN TARİHİ VE GÜNCEL NEDENLERİ / <i>Sungur Savran</i>	17
TÜRKİYE'DE BURJUVA DEVRİMİ (1908-1923) / <i>Alp Yücel Kaya</i>	53
Karmaşık Zamanlar Girdabında Cumhuriyet: KEMALİST DEVRİM VE ZAMANSAL ÇELİŞKİ / <i>Gökhan Atılğan ve Onur Acaroğlu</i>	117
BİR CUMHURİYET TARTIŞMASI: BURJUVA DEVRİMİNİN ULUSLARARASI VE TARİHSEL BAĞLAMI / <i>Çağdaş Sümer</i>	163
"BURJUVA DEVRİMİ", "CUMHURİYET" VE TÜRKİYE DENEYİMİ <i>Haluk Yurtsever</i>	191
TÜRKİYE'NİN DEVRİMİ: YÖNTEMSSEL BİR YAKLAŞIM / <i>Can Soyer</i>	219
YENİ BİR PARADİGMA MI? SINIFSIZLIĞIN SÜREKLİLİĞİ OLARAK POST-POST KEMALİZM / <i>Fatih Yaşlı</i>	245
Türkiye Ekonomisindeki Dönüşümler: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100 YILININ EKONOMİ POLİTİK ANALİZİ / <i>Ümit Akçay</i>	265
1923 ÖNCESİNDE TÜRKİYE'DE KAPİTALİZM, SERMAYE VE BURJUVAZİ / <i>Y. Doğan Çetinkaya</i>	295
Türkiye Emek Tarihinin Netameli Konuları İŞÇİ HAKLARININ KAZANILMASI VE SENDİKACILIKTA ABD ETKİSİ / <i>Aziz Çelik</i>	313

TÜRKİYE'DE KADINLARIN SİYASETE KATILIMININ 100 YILI / <i>Yeşim Dinçer</i>	353
KURULUŞUN İKİ ANAYASASI / <i>Murat Sevinç</i>	377
CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE POPÜLER KÜLTÜR HUSUSİ BİR TALİH VE TRAJEDİ / <i>Göksel Aymaz</i>	419
100. YILINDA CUMHURİYETİ KUTLARKEN... / <i>Taner Timur</i>	437
YAZARLAR	443

SUNUŞ

Gökhan Atılğan

Topkapı Sarayı'nda 18. yüzyılda edinilmiş birçok saat bulunuyordu; teknolojik birikimin ürünü olan bu saatler Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilemedikleri için ithal edilmiş, saray mekânlarında dekoratif bir değer kazanmış, süs ve gösteriş nesnesi olarak kullanılmışlardı.¹ Feroz Ahmad, ironi yüklü bu durumu, Osmanlı yönetici sınıflarında bir zaman bilincinin olmamasına bağlar.² Üst sınıflar arasında yaygın bir merak ve heves konusu olan ithal saatler, onlar için kibir ve gururla sergiledikleri süs eşyaları olmuştu belki, ama onlara bir zaman bilinci kazandıramamıştı. Türkiye'nin iki burjuva devriminin önderleri olan İttihatçılar ve Kemalistler ise kendi devrimlerine başlarken kaybolan yılları telafi etmek, zamansal boşluğu kapatmak ve tarihte ileri sıçramalar yapmak için *euphoria* ile çabaladılar.

19. yüzyıl geride kalır, dünya devrimlerle çalkalanır, imparatorluklar yıkılır ve cumhuriyetler kurulurken Türkiye de bu tarihsel salınım içinde kendi yönünü arıyordu. Marx'ın tabiriyle "katı olan her şeyin buharlaştığı",³ yeni olanın temsilcilerinin eskinin kavgundan tazelenmiş bir özgüven ve cüretle gözlerini ufka diktiği bu çağda, mazisi yüz yıllara varan Osmanlı İmparatorluğu içeride iki

1 Fatma Müge Göçek, *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century* (New York: Oxford University Press, 1987), 79, 105.

2 Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (Londra ve New York: Routledge, 1993), 23.

3 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satılğan, 6. basım (İstanbul: Yordam Kitap, 2018), 14.

uğraklı burjuva devriminin ve bir cihan harbinin alevleri içinde kül oldu. Tarihe karışan İmparatorluğun şimdi'ye sıçrattığı kıvılcımlardan ise bir Cumhuriyet doğdu.

Padişahın tebaasından Cumhuriyetin yurttaşına, Doğu-İslam âleminin medeniyetinden kapitalist-Batı dünyasının uygarlığına “geçiş”in coşkularına, atılımlarına ve süratine matemler, duraksamalar, yavaşlamalar ve geriye kayma eğilimleri eşlik etti.

Farklı yönsemeler ve zamansallıklarla süregiden, varış noktaları ancak ve sadece sınıf mücadeleleri tarafından tayin edilebilen 100 yıllık bir yolculuk Cumhuriyet.

Cumhuriyet, yolculuğun bazı uğraklarında Nâzım Hikmet'in *Memleketimden İnsan Manzaraları*'ndaki dramatik kareler gibiydi. Destansı özellikler de taşıyan Milli Mücadelenin içinde kahramanlaşan sıradan emekçi insanlar zaferin ardından köylerde tarlalarına, şehirlerde tezgâhlarının başına döndükten ve Cumhuriyet ilan edildikten sonra hayat koşullarında pek bir şey değişmemişti. Bu durum, Milli Mücadelenin unutulmaz karamanlarından Kartallı Kâzım tarafından şöyle dile getirilmişti: “... dövüştük pir aşkına / yaralandık birkaç kere / ve saire. Ve kavganın bittiği zaman / ne çiftlik aldım, ne apartman. / Kavgadan önce Kartal'da bahçivandık / kavgadan sonra Kartal'da bahçivan.”⁴ Kader zamanlarının ateşten çemberinden geçildikten sonra Türkiye emekçilerinin ellerinde düşmandan kurtardıkları bir ülke ve gerçek hayatta eşit olmayan insanları yurttaş kategorisinde eşitleyen bir Cumhuriyet vardı. Bu, önemsiz değildi. Çünkü teba olmak ile yurttaş olmak arasında, bir sarayın gölgesinde yaşamak ile iradeyi temsilen de olsa seçimle belirlenen yasama ve yürütme organlarına yığmak arasında toplumsal, politik ve ideolojik açılardan büyük farklar vardı. Ancak yurttaşlık ve Cumhuriyet ümit ve gururun yanı sıra can alıcı eşitsizlikler ve çelişkilerle gelmişti. Milli Mücadelenin çetin şartlarında ortalarda pek gözükmemekle birlikte can ve kanla kurulan yeni ülkenin temellerine akıtılan

4 Nâzım Hikmet, *Memleketimden İnsan Manzaraları*, 32. baskı (İstanbul: YKY, 2016), 206.

alinterini insafsızca sömüren, emeğe, mülke, kamu malına ve memleket değerlerine el koyarak semiren burjuvazi için yeni bir devir başlamıştı. Bu durum, *Manzaralar*'ın unutulmaz karakteri aşçıbaşı Mahmut Aşer tarafından kederle betimlenmişti: “Gâvuru yendik, girdik İzmir’e. / Sonra. / Sonra Cumhuriyet oldu. / Ve lakin. ... Yüreğim üzüldü bayağı. Şöyle ferah, şöyle yiğitçe koşarken / kapana tutulmuş gibi oluyor insanın ayağı.”⁵

Yolculuğun bazı uğraklarında *Manzaralar*'ın dramatik sahnelerini andıran Cumhuriyet, bazı uğraklarda Hobbes'un *Leviathan*'ı gibiydi. Toplumun derinliklerinden yükselen dalgalar bir “sosyal cumhuriyet”e erişme belirtileri gösterdiğinde atağa kalkan emekçi sınıfları olanca ağırlığıyla ezen bir deve dönüşüyordu Cumhuriyet.

Cumhuriyet yolculuğun bazı uğraklarında zamanda geriye doğru kayacakmış gibi de görünebiliyordu. Bir yandan burjuvazinin kendi içindeki mücadelelerin farklı yönler ve yörüngeler ima etmesi, bir yandan da emekçi sınıfların müesses nizamı aşma eğilimleri göstermesi karşısında devlet aygıtını olanca cüssesiyle ortaya süren “zoraki cumhuriyetçiler” geçmişin ruhlarını ve biçimlerini imdada çağırabiliyorlardı. Cumhuriyet, bazı tarihsel anlarda yukarıdan gelen basınçlarla kendi dibine çökme eğilimleri gösteriyordu.

Unutulmamalıdır ki tarihsel olarak bakıldığında cumhuriyet tek türlü bir devlet biçimi değildir. Marx ve Engels üç farklı cumhuriyet türünü ayırt etmişlerdir. “Parlamentar cumhuriyet”, hâkim sınıfların genel sınıf çıkarlarının yanı sıra onun farklı hiziplerinin çıkarlarını korumasını, bunun yanı sıra hâkim sınıfların geri kalan tüm sınıfların hak iddiaları üzerinde üstünlük kurmasını sağlayan bir devlet biçimidir.⁶ “Demokratik cumhuriyet”, “tüm siyasi iktidarın halk temsilcilerinde toplandığı bir cumhuriyet”tir.⁷ “Sosyal cumhuriyet” ise “sınıf egemenliğinin yalnızca monarşi biçimini değil sınıf egemenliğinin kendisini ortadan kaldıracak olan bir

5 A.g.e., 234.

6 Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* (İstanbul: Yordam Kitap, 2016), 119.

7 August H. Nimtz, *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels*, çev. Can Saday (İstanbul: Yordam Kitap, 2012), 382.

cumhuriyet isteğini ifade ed[er].” Marx “sosyal cumhuriyet için her keresinde “Komün”e gönderme yapar.⁸ Bu ayrımlar maziye, şimdiye ve yarına, günümüz Türkiye’sinde kuruluş zamanlarındaki Cumhuriyeti savunmak ile onu yıkmak için fırsat ve zaman kollamak arasındaki çekişmeden daha geniş bir perspektifle bakmamıza imkân verir.

Osmanlı-Türkiye tarihinde “cumhur” ve “cumhuriyet”in anlam ve imaları tarihsel olarak sandığımızdan daha da gerilere gider. Tanzimat döneminin hürriyetçi aktörleri cumhuriyeti “henüz tatbiki mümkün olmayan bir ideal” olarak görüyorlardı.⁹ Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna liderlik eden burjuva devrimcileri de aynı görüşü “demokratik cumhuriyet” için besliyorlardı; o da “tatbiki mümkün olmayan bir ideal”di. Zamanımızın İslamcılarında Marx’ın tarif ettiği “sosyal cumhuriyet” “bir hayal” olarak görünüyor olabilir. Ancak unutulmamalıdır ki bu “hayal” Gezi Günleri’nde somut bir “ideal”e dönüştüğünde İslamcılar “parlamentar cumhuriyet”ten yarı-monarşik bir devlet biçimine geri kaçmaya meylettiler. Marx’ın betimlemesiyle “Gençlik çağındaki gücünü yeniden kazanmak için çocukluk dönemi giysilerini çıkarıp bunları pörsümüş uzuvlarının üzerine geçirmeye çalışan yaşlı adama benziyorlar”dı.¹⁰ Oysa “cumhur” Osmanlı İmparatorluğu’nda vaktiyle kazanmış olduğu bir anlamla “şikâyeti olan bir kalabalık”¹¹ ise Türkiye halkı Gezi’de “cumhur olub” kendi sosyal cumhuriyetine nasıl ulaşabileceğinin çok önemli ipuçlarını vermiş oldu. O “cumhur”un ve o cumhurun talep ettiği “sosyal cumhuriyet”in gölgesi parlamenter cumhuriyetçilerin arasında bir hayal, sarayın üstünde de bir hayalet gibi dolaşiyor.

Sosyal cumhuriyet hedefiyle demokratik cumhuriyet mücadelesinin kopmaz ilişkilerini tarihsel tecrübesiyle öğrenen Türkiye

8 Karl Marx, *Fransa’da İç Savaş*, çev. Erkin Özalp (İstanbul: Yordam Kitap, 2016), 83.

9 Alp Eren Topal, *Cumhurdan Cumhuriyete: Osmanlı Düşüncesinde Saltanat ve Muhafizleri* (İstanbul: Telemak Kitap, 2023), 95.

10 Karl Marx, *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850*, çev. Erkin Özalp (İstanbul: Yordam Kitap, 2016), 170.

11 Topal, *Cumhurdan Cumhuriyete*, 73.

halkı, ikinci yüzyıl başlarken parlamenter cumhuriyetten geriye gidilemeyeceğinin, demokratik cumhuriyetin de sosyal cumhuriyetin serası olduğunun bilincine varmak zorunda. Bu kitap, bir sosyal cumhuriyet için ileriye doğru atılacak adımlara geriye doğru bakılarak edinilmiş anlamlar taşımayı amaçlıyor. Ne de olsa “hayat geriye doğru anlaşılabilir ama ileriye doğru yaşanmalıdır.”

* * *

100 Yıl Sonra Türkiye Cumhuriyeti, 15 yazarın kolektif emeği. Farklı konumlanma noktalarından süzülen teorik bakışlar, bu bakışlarla sergilenen olgular ve yapılan analizlerin bir derlemesi.

100 Yıl Sonra Türkiye Cumhuriyeti, memleketimizin ilk asrına teorik tartışmanın zenginliği, soyutlamanın şiddeti, üzerine ışık düşürülen olguların şaşırtıcılığı ve bilimsel emeğin sabırlıya bakıyor.

14 bölümden oluşan kitabımızın ilk makalesi Sungur Savran'ın kaleminden. Savran'ın “Cumhuriyetin Krizinin Tarihi ve Güncel Nedenleri” başlıklı makalesi, kriz içindeki Cumhuriyetin ilk asrına panoramik bir bakış geliştiriyor ve krizin sorumlularının yanı sıra önündeki olasılıkları tartışıyor. Tarihsel olan ile güncel olan, teorik olanla olgusal olan, ideolojik olan ile politik olan arasında mekik dokuyan makale kitabımızın *principio*'su olarak okunabilir.

Kitabın bundan sonra gelen altı makalesi Türkiye'deki burjuva devriminin uğrakları üzerine.

Alp Yücel Kaya, “Türkiye’de Burjuva Devrimi (1908-1923)” başlıklı makalesinde Osmanlı-Türkiye tarihinde burjuvazinin oluşumuna, gelişimine, kendi içinde ve karşıt sınıflarla mücadelesine odaklanıyor. Kaya, burjuva devriminin gelişimini burjuva hukukunun gelişimi üzerinden tartışıyor. Kaya'nın makalesi gerek teorik çerçevesi gerek olgusal zenginliği gerekse de analiz derinliği bakımından dikkat çekici.

Gökhan Atılğan ve Onur Acaroğlu'nun “Karmaşık Zamanlar Girdabında Cumhuriyet: Kemalist Devrim ve Zamansal Çelişki”

başlıklı makalelerinde iki yönlü çaba var. Yazarlar, Türkiye'deki burjuva devrimine Althusser ve Balibar'ın zamansal eşitsizlik teorisi ile Lenin ve Troçki'nin Eşitsiz ve Bileşik Gelişme teorisini birlikte düşünerek bakmayı deniyorlar. Yazarlar, burjuva devriminin ikinci uğrağı olan Kemalist Devrimin bazı adımlarını kurdukları bu perspektifle irdeliyorlar.

Çağdaş Sümer'in "Bir Cumhuriyet Tartışması: Burjuva Devriminin Uluslararası ve Tarihsel Bağlamı" başlıklı makalesinin konsantrasyonu Cumhuriyet ile ona imkân veren ve onun şekillenmesinde etkili olan dünya-tarihsel bağlam. Sümer'in Türkiye'deki burjuva devriminin burjuvazinin kendi içindeki ve ezilen sınıflarla olan çelişkilerinden türeyen mücadeleler ile devrimin içinde şekillendiğı daha geniş bağlam arasındaki etkileşime yaptığı vurgu, Cumhuriyet tartışmaları için önemli bir teorik müdahale.

"Burjuva Devrimi, Cumhuriyet ve Türkiye Deneyimi" başlıklı makale Haluk Yurtsever'den. Yurtsever, makalesinde Türkiye'nin geride kalan yüzyılına iki kategori üzerinden bakıyor: burjuva devrimi ve cumhuriyet. Yurtsever, Türkiye tarihine bu kategorilerle yaklaşırken tarih, teori ve toplumsal sınıf izleklerinden ilerliyor. Tahlil, tespit ve tenkitlerle dokunmuş olan makale öne sürdüğü tezlerle sonuçlanıyor.

Geride kalan yüz yılın çözümlenmesinde birbirine rakip gibi görünen Kemalist ve liberal tarih tezleri arasındaki benzerliklerin her iki akımın da Türkiye'nin kapitalistleşme süreçlerindeki sınıf ilişkilerini analizlerine dâhil etmelerine izin vermeyen metodolojileri olduğu, Can Soyer'in "Türkiye'nin Devrimi: Yöntemsel Bir Yaklaşım" başlıklı makalesinin başlıca argümanlarından biri. Burjuva devrimlerinin şematik modellere uydurulmaya çalışılmasının hatalı bir yaklaşım olduğunu savunan Soyer'e göre, evrensel ile yerel arasındaki ilişkiselliğı görebilmek, ancak tarihsel ve bütünsel bir perspektifle mümkün.

Fatih Yaşlı'nın "Yeni Bir Paradigma mı? Sınıfsızlığın Sürekliliğı Olarak Post-Post Kemalizm" başlıklı yazısı son zamanlarda Kemalizm üzerine yapılan bir tartışma hakkında. Yaşlı, sosyal

bilimlerde son zamanlarda önemli bir hareketlenme yaratan “post-post Kemalizm” tartışmasına toplumsal sınıflar sorunsalı ekseninde katılıyor. Yaşlı’ya göre “post-post Kemalizm” de bir tür “sınıftan kaçış” patikası yaratıyor. Makalede savunulan teze göre, yeni bir paradigma ise ancak maddeci tarih görüşünün açarıyla kurulabilir.

Kitabın ilk kısmının böylece kapanmasının ardından üç makaleden oluşan bir öbek geliyor.

Bu öbeğin birinci yazısı Ümit Akçay’dan. Akçay, “Türkiye Cumhuriyeti’nin 100 Yılı’nın Ekonomi Politik Analizi” başlıklı çalışmasında Türkiye ekonomisinin 100 yılını eleştirel ekonomi politiğin perspektifinden değerlendiriyor. Bir köylü toplumundan kapitalist topluma, çok dinli ve çok etnisiteli bir imparatorluktan ulus-devlete geçişin yarattığı gerilimlerden hareket eden Akçay, Türkiye ekonomisinin yörüngesindeki radikal değişimi analiz ediyor.

Y. Doğan Çetinkaya’nın, dikkat çekici tezler içeren “1923 Öncesinde Türkiye’de Kapitalizm, Sermaye ve Burjuvazi” başlıklı çalışması, Osmanlı İmparatorluğu’nun son üç yüzyılında burjuva toplumuna özgü sınıf, ilişki ve kurumların ortaya çıkması bakımından muazzam bir dönüşüm geçirdiği tezi üzerine kurulu. Çetinkaya, 1923’e giden sürecin belirtilen büyük dönüşümle ortaya çıkan sınıf oluşumları, çelişkileri ve mücadeleleri gözetilmeden anlaşılamayacağını savunuyor.

Türkiye’de emek tarihi yazımı tekinsiz konularla dolu. Aziz Çelik “Türkiye Emek Tarihinin Netameli Konuları” başlıklı makalesinde bu tekinsiz konulardan bazılarına ışık düşünüyor. Sendikal harekette ve Türk-İş’in kuruluşunda ABD’nin etkisi, sendikal hakların nasıl sağlandığı gibi başlıklar bunlardan bazıları. Çelik, ana akımda yer alan işçi haklarının tepeden verildiği ve sendikal hareketin ABD tarafından şekillendirildiğine ilişkin tezleri altüst ediyor.

“Türkiye’de Kadınların Siyasete Katılımının 100 Yılı” başlıklı önemli katkı Yeşim Dinçer’den. Dinçer, kadınların cinsiyet eşitliği arayışı ve mücadelesinin uzak ve yakın köklerini sergiliyor. Bu ser-

gileme, Türkiye’de kadın haklarının Cumhuriyeti kuran kadrolar tarafından bir gece bahşedildiğine ilişkin iddiayı çürüterek günümüze dek uzanıyor.

Murat Sevinç’in makalesinin başlığı “Kuruluşun İki Anayasası”. Sevinç’in eğildiği konu, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinin anayasal belgeleri. Sevinç’in anayasal belgeleri sergileme ve analiz etme biçimini başkalarından ayıran şey, anayasaların tarihini sadece metinsel bir tarih olarak görmeyen, bu önemli konuyu teknik bir hukuk zanaatı olarak ele almayan geleneğe bağlı kalması.

Kitabımızın dikkat çekici metinlerinden biri Göksel Aymaz’ın “Cumhuriyet Türkiye’inde Popüler Kültür: Hususi Bir Talih ve Trajedi” başlıklı makalesi. Aymaz, İslamcı iktidar ile seküler muhalefet arasında bir mücadele alanı olarak görülen popüler kültür alanını “tarihsel duruma gelmiş ilişkiler” olarak çözümlüyor ve sondan başa doğru bir perspektifle ele alıyor.

Kitabımız, Taner Timur’un kısa bir “Sonsöz”üyle bitiyor. Sungur Savran’ın makalesi *100 Yıl Sonra Türkiye Cumhuriyeti*’nin *principio*’su idi. Taner Timur’un yazısı da kitabımızın *ultimo*’su olarak okunabilir.

CUMHURİYETİN KRİZİNİN TARİHİ VE GÜNCEL NEDENLERİ

Sungur Savran

Cumhuriyetin kuruluşunun 100. yıldönümü tarihte ender rastlanan bir durum yarattı. Olağan durumlarda olan şudur: Böyle uzun bir tarihî dönemi kapsayan yıldönümleri sükûnet içinde, yıldönümü değerlendirilen olgu ile bir bütün olarak toplum arasında soğukkanlı bir ilişki sürerken yaşanır. Oysa cumhuriyetin kuruluşunun 100. yıldönümü *cumhuriyetin kendisinin tartışma konusu olduğu bir dönemde* geldi! Yanlış anlaşılmasın, abarttığımız düşünülmesin: Bugün AKP'nin Türkiye vizyonunun illa cumhuriyeti ortadan kaldırmayı içerdiğini, hatta sadece mantıksal düzeyde bile olsa bunu gerekli kıldığını söylemiyoruz. Ama Türkiye'de halen günbegün yürüyen büyük tartışmanın ana konularının (eğitimin niteliği, kadınların konumu, kız çocuklarına bakış, Alevilerin durumu, genel olarak laiklik, din-devlet ilişkisi vb.) cumhuriyetin Türkiye'de kuruluş tarzının en asli özelliklerini ilgilendirdiği tartışma götürmez.

Okur itiraz edecektir: Başta “cumhuriyet tartışma konusu” denildi ama paragraf bitmeden “cumhuriyetin asli özellikleri tartışılıyor” deniyor. Hangisi doğru, cumhuriyetin kendisi mi tartışılıyor, önemli de olsa bazı özellikleri mi? Sorunu bu şekilde formüle etmemiz aslında durumun kendisinde bir ikircikliliğe işaret ediyor. “Cumhuriyet mi tartışma konusu yoksa cumhuriyetin bazı özellikleri mi?” sorusu, *nesnel dünyada* var olan bir soru. Yani toplumun geleceğinin ne olacağı, cumhuriyetin mi yoksa örneğin (bir-

çok sorunu bir kavramda birleştirecek) laikliğin mi tehdit altında olduğu ancak yaşayan güçlerin, toplumsal sınıfların, başka büyük toplumsal grupların ve onların örgütlerinin karşılıklı mücadelesi sonucunda belirlenecek. Böylelikle, *cumhuriyetin bugün bir kriz yaşadığını ama bu krizin birden fazla çözümü olabileceğini* söylemiş oluyoruz. Cumhuriyetin kendisi mi ortadan kalkacak yoksa bazı özellikleri mi, cumhuriyet ortadan kalkarsa bu *ne yönde* olacak, yoksa cumhuriyet bu badireyi atlatarak bütünüyle eski yapısıyla ayakta mı kalacak, bunları ancak yaparak öğrenebileceğiz. Elbette olasılıklar kümesine giren “çözüm”ler sonsuz sayıda değil. Seçeneklerin ne olduğunu bu aşamada değil yazının sonunda, ancak bugün yaşamakta olduğumuz kargaşanın altında nelerin yatığını analiz ettikten sonra saptayabiliriz. Öyleyse cumhuriyetin kendisini tam ele vermeyen bu boz bulanık krizin hem cumhuriyetin kuruluş şifrelerinden hem günümüz koşullarından gelen köklerini araştırmaya girişelim.

Ama oraya geçmeden çok kısa biçimde şu soruya cevap verelim: Şayet böyle bir krizle karşı karşıya olmasaydık bugün 100. yıldönümünde cumhuriyetin kuruluşunu Marksistler olarak nasıl ele alırdık, proletaryaya ve geniş halk kitlelerine nasıl anlatırdık? Bu soruyu sormadan geçemiyoruz çünkü sosyalist solda bu konuda kafalar fena halde karışık.

1. Burjuva Cumhuriyeti, Şûralar Cumhuriyeti

Nedir sözünü ettiğimiz kafa karışıklığı? Burada esas konumuzdan ayrılmış olduğumuzun bilinci içinde sorunu en yalın mantıksal biçimi altında ve hiç ayrıntıya girmeden anlatacağız. Sorunun inceliklerini anlamak isteyen okurumuza çeşitli çalışmalarımız arasından ikisini önermemize izin verilsin.¹

Türkiye solunda cumhuriyetin değerlendirilmesi söz konusu olduğunda iki ana eğilimden söz edilebilir. Biri, cumhuriyetin ku-

1 Sungur Savran, “Burjuva Sosyalizminin Düşman Kardeşleri: Liberal Sol ve Ulusal Sol”, *Devrimci Marksizm* 2 (2006): 54-63 ve “100. Yıldönümünde Milli Mücadele: 12 Tez”, *Devrimci Marksizm* 39-40 (2019): 163-179.

ruluşu ile iç içe girmiş, bir kısmı o kuruluşun neredeyse ayrılmaz bir parçası olan bir dizi kanlı ve zalim özellikler taşıyan tarihsel gelişmeyi görmezlikten gelerek cumhuriyeti tek yanlı biçimde yüceltmeye dayanır. Onu da Marksist bir gözle değil burjuva aydınlanmasının düşünsel çerçevesi içinden bakarak yapar. Böylece cumhuriyetin Kemalist sözcüleriyle Marksist bir bakışın arasındaki zorunlu farkları neredeyse görünmez kılar.

Öteki ise bu coğrafyada 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanmış iki sarsıntılı burjuva devriminin ve bunlardan ikincisinin zaferiyle kurulmuş olan cumhuriyetin tarihi öneminin bütünüyle yadsınmasına, o dönemde ve sonra günümüze kadar yaşanan gelişmeyi aynı toprakları paylaşan halklar arasındaki kanlı savaşlara ve Türk ulusunun diğerlerini zalim ve kanlı yöntemlerle bastırmasına indirger.

İlki burjuva devrimlerinin ve cumhuriyetin bu topraklarda yarattığı görelî bir tarihsel ilerlemeyi mutlaklaştırır. İkincisi tarihi uzun bir soykırım, katliam, etnik arındırma silsilesi olarak sunmakla kendini, Türkiye toplumunda (ve Osmanlı'dan arta kalan coğrafyanın tamamında) üretim tarzında ve dolayısıyla sınıf oluşumunda, sınıf mücadelelerinde, sosyal, kültürel ve ideolojik alanlarda ortaya çıkan değişimleri tarihsel gelişmenin bir ürünü olarak inceleme olanağından mahrum eder.

İlkinin cumhuriyetin 100. yılında yapmakta olduğu değerlendirmenin çok dar bir ulusal bakışa hapsolmuş olduğu vurgulanmalıdır. Bugün solun burjuva devrimini ve cumhuriyeti yücelten kanadı, meseleyi sadece *laiklik* ve onunla kesişme alanları olan atılımlar (kadınların durumu, eğitimin dünyevileşmesi ve bilimleşmesi vb.) olarak ele alıyor. Bunlar önemsizdir demiyoruz. Tam tersine. Ama burjuva cumhuriyetinin bunlara indirgenmesi bütünüyle yanlıştır. En yüzeysel bir araştırma gösterecektir ki, laiklik konusunda genel olarak Kıta Avrupası ile Anglo-Sakson dünyası arasında, özel olarak Fransız cumhuriyet modeli ile Amerikan cumhuriyet modeli arasında çok büyük farklılıklar vardır. Ayrıca cumhuriyetle yönetilen bir dizi ülkede devlet dini mevcuttur.

Dolayısıyla cumhuriyeti laiklikle tanımlamak daha baştan yanlıştır. Okur bize yukarıda laikliği cumhuriyetin çok önemli özelliklerinden biri olarak nitelediğimizi hatırlatacaktır. Biz orada Türkiye’de 1923’te kurulan somut bir cumhuriyetin laikliği asli bir özellik olarak içerdiğini kast ediyorduk. Genel olarak cumhuriyet fikrini değil.

Öte yandan Kemalistlerin ve onlarla fikir birliği içinde Türkiye topraklarında yaşanan bütün ulusal sorunları görmezlikten gelen sosyalistlerin sanki cumhuriyet ile *üniter devlet* özdeşmiş gibi konuşmaları da kavramsal bir çarpıtmadır. Üniter devlet özel bir tarihsel modeldir. Cumhuriyetin tanımının asli bir unsuru olmak bir yana, kendisiyle en ilgili görülebilecek olan tarihî kategori olan “ulus-devlet” ile dahi kopmaz bağları yoktur. Federal, hatta İsviçre gibi konfederal rejimler bile üniter devlet kadar cumhuriyet ve “ulus-devlet” kavramıyla bağdaşır.

Burjuva cumhuriyetinin ayırt edici özelliği, *biçimsel-hukuki eşitliğin gerçek hayatta devasa bir sosyo-ekonomik eşitsizlikle iç içe geçmesidir*. Aslında bu çelişkinin derinine gidildiğinde, burjuva cumhuriyetinin kapitalist toplumun içerdiği devasa eşitsizliklere rağmen bütün yurttaşlara yasa önünde eşitlik tanınmasının çekirdek yapısının kapitalist üretim tarzında sermayenin dolaşımı alanında (metaların mübadelesi alanında) ekonominin bütün aktörleri eşitken bir kez üretim alanına girildiğinde kapitalist sınıfla işçi sınıfı arasında çıplak bir tahakküm ilişkisi olması yatar. Yani burjuva cumhuriyetinin yapısını kapitalist üretim tarzının kendi yapısı belirler. Başka şekilde söylenirse eşitsizlik ile eşitlik bir arada var olmanın ötesinde birbirleri ile ilişkilidir: *sınıf eşitsizliğinin kaynağı burjuva toplumunun eşitliğidir*. Dolayısıyla, yukarıda sözünü ettiğimiz hipotetik durumda, yani şayet cumhuriyet bir kriz içinde olmasaydı, Marksistlerin soruna yaklaşımının belirleyici unsuru olarak Türkiye’de cumhuriyetin, burjuva cumhuriyetinin *bu* özelliğini öne çıkarmaları gerekirdi. Cumhuriyet üzerine bu kadar çok tartışılan bir dönemde biz Marksizm adına konuşanlardan böyle tek bir cümle duymuş değiliz!

Şayet Marksistler proletaryaya ve geniş halk kitlelerine 100 yıllık burjuva cumhuriyetini hem temsil ettiği tarihî ilerleme bakımından hem de emekçi halka düşman yanlarıyla bir arada, yani gerçeğe sadık olarak anlatmak istiyorlarsa, ikincil faktörlerden önce bunu anlatmalıdırlar. Aksi burjuva cumhuriyetini fetişleştirme olur. Konuşulacak meseleler bundan ibarettir demiyoruz. *İşin özü budur.* Diğerleri tarihsel olarak olumsal, ama çok önemli sorunlardır: bir yandan laiklikle ilgili yukarıdan beri sözünü ettiğimiz sorunlar, öte yandan başta Kürt halkı olmak üzere ezilen uluslar ve başta Aleviler olmak üzere inançları dolayısıyla ezilmekte olan toplumsal gruplar.

Burjuva eşitliği ile eşitsizliğin diyalektiği bize aynı zamanda proletaryaya ve emekçi halk kitlelerine geleceğe dair ne söyleyeceğimiz konusunda yol gösterir. Burjuva cumhuriyeti bir ilerlemedir ama çok kısıtlı bir ilerleme. Bütün toplumu tek kişinin (padişahın, şehinşahın, melikin, şeyhin, kralın) sultanı altında tutan bir sistemden herkesin yasa önünde eşit görüldüğü ama toplumu bir azınlığın yönettiği bir duruma geçiştir. Oysa bugün, kapitalizmin kesintisiz olarak ürettiği, toplumların artık çoğunluğunu oluşturmaya başlayan proletarya toplulaşmış üretim araçları sayesinde planlama temelinde ekonomiyi yönetebilecek kapasiteye eriştiğinde, toplumun kaderinin böyle bir azınlığın elinde kalması için ileri sürülebilecek her türlü gerekçe ortadan kalkmıştır. Marksizm, azınlığın iktidarı burjuva cumhuriyetinin yerine işçilerin ve emekçilerin kendi iktidar organları olarak şûruların, sovyetlerin, konseylerin iktidarını ve bunların birleşerek bir dünya federasyonuna yürümesini savunur. İşçi ve emekçiye, “biçimsel eşitlik kazanımdır ama hâlâ azınlığın tahakkümü altında yaşıyoruz, burjuva cumhuriyetinin yerine çoğunluğun iktidarını sağlayacak olan şûrular cumhuriyetini kurmak gündemdedir” diyebilmek bu sayede mümkün hale gelir.

Halklar arası çatışmaları vurgulamaktan Türkiye’deki sınıf mücadelelerine bakmaya vakit ayıramayanlar için bir tek şey söyleyeceğiz. Çeşitli yerlerde hep işaret ettiğimiz gibi, *bütün* burjuva

devrimleri, **bütün** ulus-devletler, **bütün** burjuva cumhuriyetleri, bir ulusun sorunlarını çözerken başka uluslar için felaketler yaratmıştır. Marx'ın tarihsel olarak ilk birikimi anlatırken sermayenin yeryüzüne “kan ve pislik içinde” geldiğini söylediği çok sık tekrarlanıyor. Ama en önemli sonucu çıkarılmıyor. Budur burjuva devrimlerinin ve cumhuriyetlerinin soykırımlar, köleleştirmeler, etnik arındırmalar, koskoca halkları toprağından koparmalar yoluyla gerçekleşmesini kaçınılmaz kılan. Ama bu yüzden “tarihte burjuva devrimi olmadı” deme zekâsını hiçbir Marksist göstermedi. İş Türkiye'ye gelince neden bu hale geliyor? **Hem** burjuva devrimini ve cumhuriyetini varlık olarak tanımak **hem** ulusal katliam ve baskılara karşı çıkmak bu kadar mı zor?

2. Cumhuriyetin Mevsimleri

Cumhuriyetin günümüzde yaşamakta olduğu krizin tarihî köklerine ve güncel nedenlerine girmeden önce bir ufuk taraması yapmak hem kendi içinde yararlı olacak hem de sorunları teşhis etmek bakımından işimizi kolaylaştıracaktır. Kendi içinde yararlı olacaktır diyoruz zira cumhuriyetin 100 yıllık tarihi hep aynı kalan bir toplumun yeknesak bir hayat sürmesi biçiminde yaşanmadı. Dolayısıyla önce farklı dönemlerde hangi meselenin ya da meselelerin öne çıktığını ve nasıl sonuçlandığını bilmek kendi başına da değerlidir, genel akış dinamiğini anlamak bakımından da.

Koskoca bir yüzyılın değişik amaçlara bağlı olarak farklı biçimlerde dönemleştirilmesi mümkündür. Ekonomik hayatın gelişmesi incelenecekse farklı, dış ilişkiler araştırılacaksa farklı, sınıf mücadeleleri analiz edilecekse farklı dönemleştirmeler geçerli olabilir. Cumhuriyetin bir devlet olarak 100 yılının değerlendirilebilmesi ve bugünkü sorunların kaynağının keşfedilebilmesi açısından cumhuriyetin tarihini her biri yaklaşık iki on yıllık dönemi kapsayan beş döneme ayırarak incelemek yararlı bir yöntem olabilir. Biz buna “cumhuriyetin ön tarihi” adını verdiğimiz, kendisi de az çok iki on yıl boyunca süren, cumhuriyet-öncesi bir altıncı dönemi ekleyeceğiz. Bunun nedeni açık olmalı: Bir tarihî olgunun, yapının

vb. doğuş süreci, onun daha sonra yaşayacağı gelişmeye önemli etkiler yapabilir. Dolayısıyla, cumhuriyete yol açan sürecin ne tür bir süreç olduğunu da hatırlamamız gerekir.

Cumhuriyetin Ön Tarihi: Politik Devrim (1903-1923)

Osmanlı toplumu 20. yüzyılın kabaca ilk çeyreğinde iki burjuva devrimi (1908 ve 1918-1923) ile devletin tebaasını oluşturan halklar arasında büyük savaflara (özellikle Balkan savafları) ve sonunda bir soykırıma (1915-1916 Ermeni soykırımı) sahne olmuştur. Bunlar bir toplumun hayatında yeni çığırlar açan çapta büyük olaylardır. Osmanlı'da burjuva devrimi çokuluslu bir karakterde ve kitlesel katılımı (1908) başlamış ve bir süre boyunca (1913'e kadar) böyle yürümüş, ancak Balkan savafları hâkim Türk unsurunun diğer Müslüman halklardan da destekle gayrimüslimleri karşısına alan bir yönelişe girmesine yol açmıştır. Cihan Harbi, İttihatçıların İslamın da ana unsurlarından biri olduğu bir cihan-girlik girişimine tanık olmuş, artık Türk-İslam çıkarlarının önünde bir engel olarak görülen Anadolu Ermeni halkının imhası, Kürt halkının da katıldığı bir soykırım ile sağlanmıştır. Bu yüzden ikinci burjuva devrimi, yani Millî Mücadele ve cumhuriyetin kuruluşu, çokuluslu olan ilkinin karşıtı olarak bir Müslüman halklar hareketi görünümü taşır. Zaten Millî Mücadele de bu yüzden sadece emperyalizme karşı verilmiş bir savaştan ibaret değildir, Osmanlı coğrafyasının elde kalan topraklarında buranın yerlisi olan milletler arasında bir savaştır aynı zamanda. Öte yandan, 1908 Hürriyet devrimi Balkanlardan Anadolu'nun ücra köşelerine, hatta o dönem Osmanlı'nın mülkü olan Arap âlemine kadar kitlesel bir karakter taşırken, Millî Mücadele baştaki geniş katılıma, köylünün ve işçinin de kendi örgütleriyle (Kuvayı Milliye ve sosyalist-komünist partiler) mücadelenin içine girmiş olmalarına rağmen, Mustafa Kemal'in önderliğindeki burjuva paşalar kadrosunun bu canlılığı bastırması sonucunda *kitlesiz bir devrim* olarak gerçekleşmiştir. Köylüler ve işçiler o aşamadan sonra Millî Mücadele'ye yalnızca idam korkusuyla savaşan askerler olarak katılmıştır.

Cumhuriyetin Konsolidasyonu ve Sosyal Devrim Çağı (1920’li ve 1930’lu Yıllar)

Millî Mücadele’yi zaferle kapatarak İstanbul-Ankara arasındaki ikili iktidar durumunu ortadan kaldıran ve Lozan Antlaşması ile birlikte yeni Türkiye’nin uluslararası tanınırlığını da sağlayan Kemalist yönetim, bu iki on yılda sadece yeni bir cumhuriyet değil, kapitalist bir üretim tarzına sahip yeni bir toplum kurmaya soyunmuştur. Bugün çok yüceltilen bu “kuruluş”un (“kurtuluş” ve “kuruluş” temaları bütün sadık Kemalistlerin ağzındadır) iki yanı vardır: İlki, 1918-1923’ün başarılı politik devriminin bir sosyal devrim ile taçlanmasıdır. Yeni Kemalist rejim, hukuk, laiklik, kadınların statüsü ve ekonomi alanlarında radikal tedbirlerle ve 1930’lu yılların Büyük Buhran koşullarında fiilen büyük kapitalist devlet işletmeleri ve bankalar kurarak Türkiye toplumunun bir burjuva toplumu haline gelmesinin önünü açan tedbirleri uygulamaya koymuştur. İkincisi, Ermenilerin soykırımına, Rumların ise mübadeleyle Anadolu’dan tasfiyesi ve böylelikle birer rakip olmaktan çıkarılmasından sonra Türk unsurun bu kez Müslüman halkların en güçlü olanına, Kürt halkına dehşet verici bir kıyıcılıkla ve yer yer ırkçılığa varan bir şovenizmle saldırıya geçmesidir. Böylece Türk ulus-devletinin konsolidasyonunun altyapısında Kürtlerin Anadolu’da bir tehlike olmaktan çıkarılması politikası da yatmaktadır.

Kurucu İttifakın Çatlaması ve Kapitalist Kent Toplumunun Billürleşmesi (1940’lı ve 1950’li Yıllar)

Bu iki on yıl, sosyal devrim yıllarından ana sınıfların mücadelesinin Türkiye toplumuna damgasını vurduğu 1960’lı ve 1970’li yıllara geçiş dönemini oluşturur. Bu dönemde bir dünya savaşının yaşanmış ve savaştan sonra yeni bir dünya düzeninin (Birleşmiş Milletler, Bretton Woods sistemi vb.) kurulmuş olduğunu da göz önüne almak gerekir. Yani Türkiye’nin kendi düzeninin dışından gelen etkiler de dönem üzerinde özgül bir ağırlık taşımıştır. 1940’lı yıllar, cumhuriyet döneminde çok büyük bir kudrete erişmiş olan